УДК 94 (477):(477:48)«1920–1921»
DOI: https://doi.org/10.32782/2663-5267.2019.5.14

ВИДАВНИЦТВО ГУМОРИСТИЧНО-САТИРИЧНИХ ЖУРНАЛІВ «ОКРІП» ТА «БУДЯК» У ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНОЇ АРМІЇ УНР У ПОЛЬЩІ (1920–1921 РР.)

THE PUBLISHING OF HUMOROUS AND SATIRICAL MAGAZINES "OKRIP" AND "BUDYAK" IN THE CAMPS OF THE INTERNED ARMY OF THE UPR IN POLAND (1920–1921)

Голубнича-Шленчак Ю.В.,
аспірант кафедри всесвітньої історії
історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

Опинившись у складних таборових умовах, інтерновані вояки Армії УНР потребували духовної і моральної підтримки. Аби уникнути масової деморалізації та розбрату серед вояків, обов'язковим складником повсякденності інтернованих мала стати культурно-освітня робота. За наказом Головного отамана С. Петлюри організовувались різноманітні мистецькі гуртки, спортивні секції, загальноосвітні та спеціальні курси. Видавнича діяльність була одним з ключових складників цього процесу у таборах. У Александрові Куявському та Ланцуті виходила низка часописів, серед яких були і гумористично-сатиричні, а найавторитетнішими серед них були «Окріп» та «Будяк». Незважаючи на тяжкі умови, у яких доводилось працювати, ці часописи завоювали довіру серед читачів. Журнали друкували на машинці та тиражували на шапірографі, лише деякі числа були повністю у типографському виконанні. Обов'язковим складовим елементом були різноманітні гумористичні ілюстрації, карикатури, шаржі тощо. На основі архівних джерел та наукової літератури було проведено комплексний аналіз видавничого процесу цих часописів. Велика увага була приділена огляду тематичного наповнення та умовам, у яких здійснювалось видавництво. Свої статті автори присвячували проблемам таборового повсякдення: відносинам між старшинами та козаками, проблемі більшовицької амністії та поверненню в Україну, з'ясуванню складнощів у фінансово-матеріальному забезпеченні вояцтва. Часописи містили постійні рубрики «Таборове життя» або «Хроніка», «Гумор та сатира», «Листування», «Огляд преси». Також окремі рубрики були присвячені культурно-освітній праці у таборах, а саме видавничій та театральній діяльності. Автори переважно не підписували свої матеріали або використовували псевдоніми. Видання згадуваних часописів припинилось у 1921 р., напевно, через відсутність фінансового та матеріального забезпечення цих видань, про що неодноразово повідомляли видавці на сторінках журналів. Завдяки гумору, яким просякнуті статті авторів, журнали є самоцінними та слугують інформативними джерелами для дослідження таборового повсякдення та реконструкції культурно-освітнього процесу у таборах інтернованих.

Ключові слова: інтернована Армія УНР, табір, видавнича діяльність, часопис, сатирично-гумористичний журнал, Польща, Александрів Куявський, Ланцут.

Having settled in complicated camp conditions, interned soldiers of the Army of the UPR needed spiritual and moral support. In order to avoid massive demoralization and discord among the soldiers, the cultural and educational work should become an obligatory part of the everyday life of the interned. At the order of Chief Ataman S. Petliura, various artistic circles, sports sections, general education courses and special courses were organized. Publishing activity was one of the key components of this process in the camps. In Alexander Kujawskij and Lantsuti, a number of magazines appeared, among which were humorous and satirical, and the most authoritative among them were "Okrip" and "Budyak". Despite the difficult conditions that had to work, these magazines won trust among readers. Magazines were printed on a typewriter and copied to a shapiroograph, only a few numbers were completely typographed. A compulsory element was a variety of humorous illustrations, cartoons, and the like. On the basis of archival sources and scientific literature, a comprehensive analysis of the publishing process of the data of the magazines was conducted. Much attention was paid to the review of the thematic content and the conditions in which the publishing house was carried out. The authors of the article devoted to the problems of the camp's everyday life: relations between the elders and the Cossacks, the problems of the Bolshevik amnesties and return to

Ukraine, clarification of the difficulties in financial and material security of the war. The magazines contained regular sections “Tabor life” or “Chronicle”, “Humor and satire”, “Correspondence”, “Review of the press”. Also, separate sections were devoted to cultural and educational work in the camps, namely publishing and theater activities. The authors mostly did not sign their materials, or used aliases. The publication of the mentioned journals stopped in 1921, probably because of the lack of financial and material support for these publications, as reported by publishers on magazine publications many times. Thanks to the humor of the authors’ articles, magazines are self-valuable and serve as informational sources for studying camp labor and reconstruction of the cultural and educational process in the camps of the interned.

Key words: interned Army of the UPR, camp, publishing activity, magazine, satirical-humorous magazine, Poland, Alexander Kujawski, Lantsut.

Постановка проблеми. Опинившись наприкінці 1920 р. у таборах Польщі, інтернована Армія УНР зіткнулась із тяжкими умовами задротяного повсякдення. Холодні бараки, більшість з яких залишись ще з часів Першої світової війни, відсутність належного харчування, гігієни, теплого одягу негативно відбилось як на фізичному, так і на морально-духовному стані вояків. Аби уникнути подальшої деморалізації у лавах війська та піднести його бойовий дух, за наказом Головного отамана С. Петлюри у таборах було розпочату активну культурно-освітню діяльність, яка мала не тільки урізноманітнити дозвілля вояків, а й посприяти підвищенню рівня загальної культури, виплекати патріотичні почуття та підготувати інтернованих до умов майбутнього цивільного життя. Важлива роль у цьому процесі була покладена на таборові часописи. У таборах видавалась низка різних за тематичним наповненням періодичних видань: літературні, літературно-гумористичні, військово-фахові, гумористично-сатиричні, суспільно-політичні тощо. Найлегшими до сприйняття були сатирично-гумористичні журнали, які на своїх сторінках містили різноманітні карикатури, гуморески, анекдоти, однак часто потрапляли під червоне перо цензури за своє компрометуюче наповнення. Одними з найвідоміших серед таборян сатирично-гумористичних (видань) були часописи «Окріп» та «Будяк».

Вагомий внесок у дослідження видавничого процесу та таборової преси інтернованої Армії УНР у таборах Польщі було зроблено О. Вішкою, Є. Місилом, Н. Сидоренко, О. Колянчуком, І. Срібняком, О. Фуртесом. У своїх працях цього питання епізодично також торкались М. Мартинюк, С. Горевалов, Я. Бруський.

Мета статті – на основі комплексного аналізу архівних джерел, деякі з них були вперше розглянуті авторкою статті (йдеться, зокрема, про віднайдені нею примірники журналу «Окріп»), та спеціальної літератури розглянути процес видання часописів «Окріп» та «Будяк» у таборах Александрів Куявський та Ланцут.

Виклад основного матеріалу. Сатирично-гумористичний журнал «Окріп» був друкованим органом культурно-освітнього відділу 4-ої Київської стрілецької дивізії у таборі Ланцут. Часопис видавався нерегулярно. Перше число *(далі – ч.)* вийшло 14 березня 1921 р. Ціна одного примірника становила 25 марок польських *(далі – м.п.)*. Його формат становив 17х21 см, обсяг – 15-18 сторінок. М. Мартинюк подає інформацію про видання 20 чисел часопису. Однак ця інформація може бути помилковою, позаяк під такою ж назвою виходили журнали на території Західної України. Окрім цього, з осені 1921 р. згадки про цей часопис у інших періодичних виданнях зникають, тому ми вважаємо, що ч. 9 було останнім. На поточний момент у київських та львівських архівах і бібліотеках віднайдено ч. 1-7 і 9. Перші сім чисел журналу тиражували за допомогою шапірографу, обкладинку виготовляли від руки, тому не на усіх примірниках була вказана дата, натомість ч. 9 було виготовлено у типографському виконанні. Більшість матеріалів у журналі подані анонімно.

Питання про місця видання часопису залишається відкритим. «Енциклопедія українознавства» (під ред. В. Кубійовича), М. Литвицький, Л. Бачинський, Н. Сидоренко вказують як місце видання

Александрів Куявський. Дослідник М. Мартинюк зазначає, що «Окріп» спочатку виходив у Вадовицях, згодом у Александрові Куявському та Щипіорно [6, с. 152]. З цим припущенням погоджується О. Вішка, пояснюючи це тим, що саме ці табори були місцями перебування видавця [5, с. 257]. Хоча місце видання ч. 1 невідомо, ми можемо стверджувати, що всі наступні виходили у таборі Александрів Куявський. У ч. 2 «Окропу» зазначалось, що таборовий культурно-освітній відділ планує випустити часопис «Альманах», який вийшов саме у таборі Александрів Куявський. На момент переведення військ 6-ї Січової стрілецької дивізії до табору у Щипіорно часопис уже не видавався. У ч. 13 часопису «Український сурмач» подано відгук про виступ «Кабаре «Окріп» (таку назву придумали для свого гуртка для виступу на сцені видавці часопису), який відбувся 10 червня 1921 р, а не 1922 р. [16, арк. 110]. Автор допису, ймовірно, почув від когось про цю подію, не уточнюючи рік, коли вона відбулась.

«Нічого злосливого і неправдивого, всього, що бичує, що викликає ворожість і ненависть нею (колегією) не буде вміщено на сторінках «Окропу». Лише те, що дає здоровий сміх і викликає правдиву критику має право на місце у журналі» [17, арк. 24], – такими словами у зверненні до читачів редакційна колегія окреслила тематику часопису.

Перше число «Окропу» починалось гумористичною похвалою благодійній організації Y.M.C.A., якій видавці завдячували матеріальною допомогою [8, с. 3]:

Це наша поміч, наша сила,
Захисник наш і наш кумир!
Пред ним ми голови схилили,
Бо він нам доставляв папір.

У ч. 2 було вміщено подяку редколегії за такий теплий прийом гумористичного журналу «Окріп», адже ч. 1 через зацікавленість до нього вояків було надруковано подвійним тиражем. Видавці вибачалися за низьку якість друку і заявляли, що обов'язково візьмуть до уваги всі поради і виправлять усі недоліки. У цьому ж номері подавалась інформація про вимушене переселення видавців до іншого помешкання у зв'язку з потребою звільнення місця для проведення старшинських курсів. «Ми не тужимо, – писали вони, – ліжка на плечі, редакційний кошик під пахви і пішов на нове мешкання. А помешкання надзвичайно зручне. Під самі двері підходить залізнична колія» [9, с. 8].

Першого квітня було випущено ч. 3 «терміновий першеапрільський випуск». У ньому редакція поставила перед читачами завдання відрізнити правдиву інформацію від вигаданої, яка буде здаватися на правдиву. Також було розміщене повідомлення про те, що видавнича колегія часопису «Блоха», який виходив у Стшалковому, хоче об'єднатися із «Окропом».

Загалом на сторінках ч. 3 редколегія наголошувала, що просить вибачення у тих, кого образила у попередніх номерах і жартівливо зізнавалась, що у зв'язку з великою кількістю вороже налаштованих проти неї шукає «двох фізично-здорових людей, які володіють боксом» [10, с. 4].

У вступній статті ч. 5 редакція відзначала, що, незважаючи на закиди, що часопис «холоне» (подальша цитата свідчить про протилежне…): «Ми потроху кипимо, бурлемо і ліземо на шапірограф… Ми робимо своє маленьке діло… Окропу у нас ще вистачить» [11, с. 2].

Ч. 6 присвячене Великодню. Воно містить привітання редакції для читачів, а також подяку Миколі Марковичу Хохі з 4-ої Київської дивізії за великодні подарунки для видавництва.

Як повідомляли самі видавці, ч. 7 вийшло із запізненням у зв'язку з об'єднанням культурно-освітніх відділів 4-ї Київської та 6-ї Січової стрілецьких дивізій, про що вже йшлося. Редколегія з приводу такої події зазначала: «Вже священний вогонь під «Окропом» розводять і підтримують однаково обидві дивізії. З цього часу не жевріє, а просто палахкотить величезне полум'я: не загасити його» [12, с. 1].

Часопис мав постійні рубрики «Сатира», «Критика», «Огляд преси»,

«Бібліографія», «Поштова скринька», «Хроніка», «Історія України», «Телеграми» та «Оголошення».

На особливу увагу заслуговує постійна рубрика «Історія України». У ній історія нашого краю подавалась крізь призму гумору та сатири. Зокрема, у ч. 6 розповідалось про правління Володимира Великого. Ось яку характеристику князю подав «таборовий історик»: «Володимир був самий великий з українських князів і любив добру чарку, любив гостей приймати і на жіночий рід дивився не алим оком» [13, с. 5]. Завершувалась рубрика статтею «Повчання В. Мономаха для дітей писане», яка була подана у ч. 9.

У ч. 4-5 були подані рубрики, присвячені огляду таборової преси. Редакція «Окропу» подавала свої «гарячі» відгуки про часописи «Наше життя», «Зірниця», але особливо діставалося ланцутській «Нашій зорі», дописи про яку були вкрай негативними. «Нашу зорю» називали «конгломератом плагіатів, передруку, матеріалу давно пережованого і давно забутого». У цьому з ними зійшлись видавці «Нового слова», які також на сторінках свого часопису писали про відсутність у «Нашій зорі» нічого свого, а лише переклади та передруки.

Свої вірші та гуморески на сторінках «Окропу» друкували Дімич «В рукавицях ярко-жовтих» [8, с. 8] і Та-ра-рам (або Бум-та-ра-рам) «Не лізу я у Ювенали» [8, с. 11]. Журнал містив багато сатирично-гумористичних віршів, авторство яких не встановлено. Зокрема, «Ой, летіла птиця», «Все було в барвах розквітчано, «Y.M.C.A. всюди панував», «Портрет моєї нареченої», «Огляд табору», «Вірний пес», «Мої бажання», «Як танцює наша знать». Також було надруковано різноманітні гумористичні нариси, оповідання. Зокрема, «В спілці жінок-українок» [7, с. 7-14], середньовічна легенда про двох лицарів «Страшна помста або оказія, якої не бувало» [11, с. 12], «Свято лицарів Залізного хреста» [9, с. 10]. На сторінках ч. 7 було подано сценку «Наша грамотність» та мініатюру на одну дію «Максим халява». Матеріал у часописі був проілюстрований різними замальовками, карикатурами, віньєтками тощо.

Тематика поданого на сторінках журналу матеріалу відповідала девізу видавництва – «Змягчення бажанням добра, бажанням принести користь здоровим сміхом, хай стане девізом «Окропу».

Редколегія та автори виступали зі своїми матеріалами на сцені. У ч. 56 «Нового життя» була уміщена рецензія на перший виступ «Кабаре «Окроп», який відбувся 20 червня 1921 р. Автор замітки підкреслював, що кабаре досить цікава новинка для таборового театру, але постановки «Окропу» більше нагадували цирк. З усіх номерів найбільше глядачам сподобався номер «Огляд табору». Завершувалась рецензія скептичним зауваженням, що, аби виступати на сцені з оркестром треба мати слух, а цього, на думку автора, артистам «Окропу» бракувало.

Наступний і скоріш за все останній виступ відбувся 12 серпня 1921 р. Редакція «Нового життя» знову не оминула цю подію своєю увагою і подала свою рецензію у ч. 74. Однак тепер відгук був схвальним. Автор рецензії писав, що виступ «Окропу» з новим оглядом таборового повсякдення був найкращим з усіх виступів: «Постановка, хоч не нова, але досить гарна. Ряд малюнків з життя нашого табору, ілюстрованих віршами, хоч не дуже високої вартості, але на злободневні теми, гарна міміка виконуючих зробила добре враження» [7, с. 4].

Неперіодичний журнал «Будяк» – орган гумору і сатири, виходив ще до періоду інтернування Армії УНР. Перше число з'явилось 1 вересня 1920 р. заходами культурно-освітнього відділу Української збірної станиці в Ланцуті. Спочатку примірники друкувались на машинці та тиражувались на шапірографі, тому деякі сторінки досить нечіткі. Починаючи з 1921 р. журнал став друкованим органом табору інтернованих у Ланцуті, причому вручну виготовлялись лише ілюстрації та сама обкладинка. За «Енциклопедією Українознавства» за редакцією В. Кубійовича

часопис продовжував виходити у Стшалково, після переведення туди інтернованих з Ланцута, однак ні примірників, ні згадок про видання «Будяка» у Стшалково не віднайдено.

Як належиться виданням такого напряму, інформація у журналі подавалась у гумористичній формі. Наприклад, періодичність виходу окреслювалась у фразі: «виходить, коли бог пошле» [1], «виходить з себе, коли пойма кота на шкоді» [3, с. 8], а за редакцію відповідає «вітер у полі» [2], «факт і документ» [3, с. 8]. Вказувалось, що редактор приймає у будь-який час тільки гроші і т. д. Над заголовком містилося гасло: «Пролетарі всіх бараків… бережіться!», «Гумор і сатира, орган партії «БКВ» – Бий, куди влучиш» або «Кому сміх, а кому й безсонні ночі» (ч. 2, 1921 р.). Редакція часопису знаходилась за «адресою»: Кращенепитай, вул. Бонабереш, ч. 25 [4, с. 10].

Журнал тиражувався в друкарні «Наша зоря», відповідальним редактором у ч. 3 1921 р. був Остап Павлів-Білозерський. За 1920 р. вийшло два числа обсягом 12 сторінок, а за 1921 р. три числа обсягом 8 сторінок, два останні з них були повністю друкованими. Формат часопису 14х21 см, а ціна, як зазначено в ч. 2 1921 р., становила 20 м. п. Тираж – 200 примірників [5, с. 150].

Редакція «Будяка» вбачала в ньому «охоронця» духовної сторони життя в таборі: «Коли в Ланцуті і розрісся степ української праці і коли в ньому виросли трави душі української – задумали ми знайти сторожа над чистотою килиму – думки української, над вільним зростом трав – розвитком думок <…> і пересадили сторожа степів українських «Будяка», якого нині і подаємо перед очі Ланцутської громади» [1, с. 1].

Ось як відгукувалась редколегія «Променю» у ч. 1 про журнал «Будяк»: «Будяк» – орган суто таборовий, який своєю метою поставив боротися з сумними явищами нашого «військового життя». Попадає від «Будяка» і постачателям, що набили скарбовими грішми свої кишені,.. і господам офіцерам, що вперто говорять на «общепонятной», і офіцерським жонам, які нахабно не вдячні за те, що їдять хліб за кошт українського народу» [15, с. 42].

Майже кожне число починалось вступною статтею «Будяк від себе», у якій видавці у гумористичній манері закликали до читання журналу. Зокрема, у ч. 2 писали, що тим, хто бажає мати щасливу жінку і гарних дітей, а не «бусурманів в хаті», слід купувати «Будяк», а тим, хто наколовся на колючки «Будяка», редакція радила йти до церкви на сповідь [3, с. 2].

У журналі друкували різні гуморески, фейлетони, рецензії на театральні вистави, карикатури. Редакція закликала інтернованих до надсилання своїх матеріалів ще у ч. 1 від 1920 р.: «Все берем, все приймаєм – гонорар по згоді: за стрічку і за комір». Значна кількість представлених на сторінках часопису статей та заміток належать авторству О. Білозерського (підписувався О. П. Б.), також дописували К. Вечерко, Дзиґа, О. С. В., Немаючий (Херзонець), Марко.

Рубрику «Життя й мистецтво» вів О. Білозерський. У ній автор досить іронічно відгукувався про стан тогочасного таборового театру. Його стаття, присвячена виставі, яка відбулась 14 квітня 1921 р. у таборовому театрі, була сповнена розчарування та жалю. Акторів він називає «блаженними, убогими духом, адже не відають вони, що роблять», а слухачів «довгострадальною публікою», яка не розуміла, акторська трупа насміхалися над нею, «говорила, що ти (публіка) бездонно дурна, та ще й за свої гроші». Особливо принизливим для автора було те, що слухачі не виказували свого обурення через те, що вистава була російською мовою [3, с. 7]. Також О. Білозерський вів рубрику «В Ланцуті», у якій він в іронічній формі описував «як добре інтернованим жити в місті Ланцуті».

Ще однією рубрикою була «Добрі ради не політика Хоми», у якій автор намагався наставити Хому (узагальнюючий образ неграмотної людини, яка ні в чому не розбирається, вигаданий автором) на

праведний шлях, розмовляючи з ним про політику та ситуацію в світі. До постійних рубрик належали «Що чувати в світі», «Станична хроніка», «З підслуханого», «Ходять чутки», «Оголошення». Публікувалися також вірші – «Вийдемо з цих дір» О. С. В., «Соловейко» С. В-ка.

Журнал містив багато карикатур. Зокрема, у ч. 2 1921 р. були опубліковані карикатури «Без перепусток» (зображено інтернованих, які мають можливість вільно пересуватись з «гордо піднятою головою»), «Старшинське зібрання», «Лицар Чернівців і Проскуріва» (зображено одного із таборян, який розпродає різні товари – муку, цукор тощо) (ч. 2, 1921 р.) та ін.

Матеріали на серйозні теми у журналі подані у сатирично-гумористичній манері. Яскравим прикладом є стаття, присвячена мирним переговорам між Польщею і Росією у Ризі: «…молода польсько-українська коаліція не вмерла, але тяжко захворіла».

Досить часто у своїх оголошеннях видавці згадували журнал «Блоха». З ч. 1 (від 9 квітня 1921 р.) можна довідатись, що журнал потребував редактора, а ч. 3 містило ось такий відгук: «У другому числі «Блохи» здохла кобила від полеміки з «Будяком». Гадаємо, що як «Будяк» розпустить колюче листя, то подохнуть усі ріжні блохи» [4, с. 9].

Висновки. Попри всі негаразди, з якими зіткнулись видавці, а саме відсутність фінансового і матеріального забезпечення, сталого приміщення редакції, цензуру, у таких складних умовах їм вдалося видавати змістовні, якісні гумористично-сатиричні часописи, які користувались прихильністю у читачів. На сторінках журналів читачі могли поділитися свої болем і отримати душевну розраду, підтримати один одного, висміявши таборові проблеми та негаразди повсякдення. Видавці журналів «Окріп» та «Будяк», на відміну від видавців інших гумористично-сатиричних таборових журналів (зокрема, «Комар», «Жало», «Грімаса»), змогли оминути цензуру і уникнути конфіскації номерів, не змінивши при цьому свого інформаційного вектора, обраного редакцією. Саме через гумор, яким просякнуті статті авторів, вони є самоцінними та слугують інформативними джерелами для дослідження таборового повсякдення та реконструкції культурно-освітнього процесу у таборах інтернованих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Будяк. Ланцут, 1920. Ч. 1. 1 вересня. С. 1.
2. Будяк. Ланцут, 1921. Ч. 1. 9 квітня. С. 1-8.
3. Будяк. Ланцут, 1921. Ч. 2. 16 квітня. С. 1-8.
4. Будяк. Ланцут, 1921. Ч. 3. 30 квітня. С. 19.
5. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.) : іст.-бібліогр. дослідж. Львів, 2002. 479 с.
6. Мартинюк. М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.). Львів, 1998. 297 с.
7. Нове життя. Олександрів, 1921. Ч. 74. 22 серпня. С. 4.
8. Окріп. 1921. Ч. 1. 14 березня. С. 3.
9. Окріп. 1921. Ч. 2. 24 березня. С. 1-8.
10. Окріп. 1921. Ч. 3. 1 квітня. С. 4.
11. Окріп. 1921. Ч. 5. 20 квітня. С. 2.
12. Окріп. 1921. Ч. 7. 22 травня. С. 1.
13. Окріп. 1921. Ч. 6. 5 травня. С. 5.
14. Окріп. Ч. 9. С. 7-14.
15. Промінь. Ланцут, 1921. Ч. 1. 13 травня. С. 42.
16. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 2439, оп. 1, спр. 108.
17. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 2373, оп. 3, спр. 8.